

8548

KUNGL. UNIVERSITETETS BIBLIOTEK

UPPSALA

Landsmålsarkivet

Västmanland

Kumla sn

8548

Larsson, Axel. 1935.

ULM:s frigel. M. 82 Markodning
och bordsreder.

22 H. 4 c

genomg. och försedd med frist. beteckn.
av S. Holmberg, 1935.

M. 82: Matordning och Bords seder.

Beskrivad för Kumula Loken, Över-Tjurbo Härad,
Västmanland.

Av A. Larsson, Gustavsberg 8, Västerås.

Efter följande sagesmän: Axel Larsson, född 1877.

"Gubben Eriksson, drags äsen", född i Vad, Kumula 1827, död 85 år gammal.

Bräddare Severin Eriksson, " " " " 1855,

Carl Erik Johansson, född i Vad, Kumula, 1866

Bernhard Karlsson, född i Bonusta " 1858. Nolliden 1930.

Axel Johansson " i Kumula 1867.

ULMA 8548. Axel Larsson. 1935

VSTM. KUMULA

Frgl. M 82

Mål, mäle mälen, "käm in ä ät, när mälen ä," sades det åt barnen.

mät

"Dä ä ett enda ätande så lång som dan (dagen) ä," kunde gammalt folk,

ätande

like på skoj, säga i min ungdom. "Ä dä nu dags te äta igen", o.s.v.

daks

vard, sade man endast om aftonwardsdags, aftonval, ett s.k. mellanmål,

aftonvät

som man använde sig av i min hemsaken, endast om sommaren, sedan så

långt tillbaka som gammalt folk i min barndom kunde minnas sig hört

av sina förfäder. Men sedan med aftonval, började läggas bort också i min

aftonvät

barndom, då sedan levde kvar blott på ett och annat ställe. Detta mellan

mål, höll man då mellan kl. 1/2 5 och 5, var man ute från gårn och bit, gick

zera mör
(uta skäntrant)

kära mor, uttal fjera mor, ut med lite äta. Mål mellan, sade man om

mätmilan

tiden från det ena mäle till det andra, "så mycket, hant (hann), man, mål-

hant

millan." ³⁾ Dags te äta igen, dags te kamma in ä äta, ell. lite skäntrant:

"Dags te in, ä si ätter, em dä fins nä på bole," "dags te få nu mera brö."

se ätar

4) Tiden, mellan två mål, kallades målmillan, mellan mälen.

fråkostorispr (t)

5) Ett litet mellanmål före frukost, kallades frukostrispr, och före middag

rispa, b-

middalsrispr (rispa-liten ova-rispa äpp). "Far har skäpäte förut," sade en

rispa, v.

bondgumma i Ud., d. v. s. kagit för sig ur skäpet. "Jag tog en liten middas-

skäpäte

rispr, en liten gnutta," sade hon. "Eljest sade man, ett lite gusslöns-grynn,

gnutta, i.

hina	hant	hainto
binda	bant	bindo
vina	vant	vainto
hola	holt	hainto
fala	fol	foito

ULMA 8548. Axel Larsson. 1935
VSTM. KUMLA
Frgl. M 82

Landsm.Upps.8548
A.Larsson.1935.KUMLA
VML.

om ett litet millenniel.^{6/} Jag minns från min barndom att gubben Erikson
 på Vadsåsen, m. fl. talte om att det inte vart så bestående stria mil,
 för i sin der. Det var fattit, ä ent om äta, så var det att äta när man
 hadde nå, annars fick man vara utan, tess (tills) man fick nå igen.
Stria mil, som säden rann (striff) ock jemt utan uppehåll. Skrädder Erik-
 son talte senast i dag, 16 maj 1935, om, att det, i hans barndom, hände att
 de inte satt sig till bords, på 2-3 dar, i brist på lagat äta, då fanns int'
 nå, till lag till nå äv, d. v. s. råvara. En bröbit med lite fläskflätt, var
 allt som de kanske fick i en bonngäl. Då var fattit, i många hushåll, på
 den tin, sade de gammlest, då jök i sko, tag slut ett tag, ock man talte om
Arsmästkröken. 7/ Från slutet av oktober, till fram emot jul, ät man till
frukost, i half-älta-tage, kokt palt, med lite tunn sås till, samt o. k. hackkärn.
Såsen reddes till i en stekpanna, av lite vatten, blandat med lite fläskflätt,
 i vilket man rörde i, lite vetemjöl blandat med kornmjöl. I en bondgård
 slakta man ju svin på hösten, ä fick då palt ä kärv. I midda var det spiken
sill ä potatis, samt brö ä smör, o. k. istersmör, gjort av firat ister. Spicken
sill, var sillen, direkt upptagen ur burman, avtvättad ock inammäte ur tage.
Potten, käna fram hel på bole ä inplagd på färbräde ä täljkniven bröve.

"milan mat
 "stria mat
 "stris
 "tes

le 'boz
 "bröbit
 "fräsk fröt
 "fästat
 de jek i skö
 "mas krök
 "frükost (1/2)
 "håkorv
 sas
 "mida (1/2)

"färbräda
 "täljkniv

var ä en skur åt sig en bit äv' sillre, men ungarna gå mer var sin sillbit. sillbit
 Som supan mat, var det i regel vätting, s. k. slätvätting, kokt av mjöl ä mjölk. supan mat
 Under nödar, s. k. vårar fick man vara gla om man feck vattvätting, kokt vätting
 på vatten ä havermjöl, (mjöl av havre), så vätting av nästan bara mjölk, med slätvätting
 lite vatten ä kornmjöl, blandat med lite vetemjöl, ansågs på 1840-50-tal: helgryn
 et som rikti kalasmat. När middä fick man s. k. helgryns vätting, kokt afton vät(5)
 på s. k. helgryn, men det ansågs just ej som vordasmat. Te kvällsmat, kvälls: kvällsmat(8)
mäl använde man sig, "så långt tebakes jä mins", som mine sagesmän säga, kvällsmäl
 av pannkaka ä lingon. Det var pannkaka, grädda på logg, och pannkaka: pannkaka
smeten av s. k. pannkaksmjöl, en blandning, till ex. 2 pund, kornmjöl, 2 pann
pund ärhmjöl, och knappt ett hallpunn av det sämre vetemjöl. Middan var halpunn
 alltid kl. 12 som ju var mitt på dun, och kvätter ät man på vintern i kvätter
 halv sjuttin, varefter man hade lite arbete inomhus, kararna slöjda ell. slöjda
snidde ve' ellstjus, ä kvinfälken spann. "I nietin på kvällen ät man vatt: slöjus
gröt, ä så vä' dä sängdags." I kvinn jul var det inte så noga med precis gröt daks
bestämde mäl ä bider, i bondgårdarna, ungefär 8 dar före jul. Te ätter lüt fisk
tjugändan, man ät som dä passa. Men efter tjugenda skunt, var det van: luta, v.
 ligt med lüt fisk ä potatis, vareviga middä ända till päsk. Man luta

ULMA 8548. Axel Larsson. 1935
 VSTM. KUMLA
 Frgl. M 82

Stora sär, säar, med fisk te jul, sade "gubben Eriksson på Vadås äs,"
ock skräddar Eriksson instämde, i det samma, ty han visste uttala att
det fanns gårdar der man regelbundet fiske luffisk ock potatis varenda
midda från jul ock över hela sommaren, tills fram i september minade
ett undantag från matregeln, var söndagen ock hördagen, då man i regel åt
s.k. äggpöra, gjord av vetemjöl, ock lite ärtmjöl samt ett par ell. 3 ägg, vis-
grades ihop gule i vita i lite mjöl till avredning. Ock till söndagsmiddla,
som äts en halvtimme senare än på vardagen, d. v. s. i halvettin, blev det
vanligen salt kött med pepparrots sås, ock så kallad tjättriappa som
suppmat. 8) När kvinnfolken satt ä spann, ä kararna stöjda ä snidde,
dels lite på hösten, men ännu mera mellan tjugandan ä jäsk, prägick i regel
inte detta arbete, som kallades kvällskätta, längre än till kl. 9-1/2 tio, var
efter man åt gröten. Så har seden varit i min hembygdssocken, dock
möjligen med ett ä annat undantag. Hade man, till ex. hantverkare, skrä-
ddare ell. skomakare, i gärn, så kunde någon kvällskättn bli lite väl lång,
alldenstund dessa kunde sitta ä arbeta till midnatt, nästan vareviga kväll.
Men då var det också lite bättre med äta i gårdarna, än vad som annars var
fallet, ty, som Eriksson sade, alltid fjärskadäm för hantverkare, som jäk

sär

gubben (!)
vita

pepparät

kvällskätta

hätor
(= nattmössa)

fjärskad, v.

6/

ur gäl i gäl, och Farte äm (tala om) hur dän feck mä maten ell. äta i görn
derifrån dän kim. Så då blev det ofta en rikti smörklitk på bordi,
och gätt hembröggjt drettija, som en gammal gubbe i Vad, Runula, utbröget
sig, i skräll. Erikssons ungdom. För ordningen under högsommaren gälde i
hela Västmanland, och inte minst i Runula, för i världen, att man fick
följa solen, som en gammal soldatgumma Högstett sade, d.v.s. att man
feck gå äppr mä solen (i samma tid) ä gå ä lugga sej mä solen, när
hon gick ner. Men under "slittern på ängen", var ordningen den att man
fick gå äppr, kl. 12 på mörren, både i Runsta, Engarn, ä Holmbölygar,
så feck man en liten mörrensopp, smörgäs med lite saltat kött, hembröggjt
magdricka, drettija, och strax ätter två på mörren, skulle man vara på ängen.
Struköst var mä i massäcken, och äts i sex fin på mörren, och middag,
bestående av lagad mat, äts kl. 12, varefter man vila till kl. 2 på e.m.
Ävällsmaten ät man i ättatän varefter man lå sej lite Pidigare, under
slitbertin. En gammal man Valfr. Johansson född i Haraker.sack
i Västmanl. talte om att han hört en gammal gumma talt om hur det
gick till, när hon, i början av 1800-talet, omkring 1808-10 kom ut ä tjente.
Hon var då 12-13 år gammal, och kom ihåg att det var en helt annan

smörklitk

följa solen

mörrensopp

massäcken

DLMA 8548. Axel Larsson. 1935

VSTM. KUMLA

Frgl. M 82

ärning mä maten, ä tideerna när man skulle äta under slakteren, när man höll på mä hö, änt annars om sommarn. / De gamla talte om bra matställen, der man nog fick arbeta, men der dä inke vä nä krass- ell mä maten, utan man fick äta sej mätt, dä vä ett bra matställe, men i en del gårdar fick man gå lika hungryg ell. urtama, sving, från bole som man vä, när man jeck dit. Dä vä dä sämsta matställe, man kunde få tag i. Man talte i min ungdom om att man bjent på ställen, der det vä "säm te' sätt" sej ve ett kalasbord, för var dä, men på andra ställen var det riktigt uselt mä äta i vekan, d. v. s. på vardan, men bättre på söndän.

Sä fans det till ex. i Humla, både om i stora gårdar der man aldrig säg te' (till) nä riktigt smör, kasör, på borde annä än te söndasmidda, aldri en köttbit annä än te' potatisen, på söndan o. s. v. Likasä med bröd, var det skart skart (skart - härt) brö, te' varodas, men s. k. halvtjockt, bulle, nijukt rågbrö som härddassbrö. Äk sedan ell. sättet att bjuda prämmende på det bästa, som huse' förmidde, fans nog till i en del gårdar även i Humla saken. Man hade till ex. lite finare brö, och s. k. pärsa ell. hackmat, ungefär vad vi, i vår tid, kalla tjöttfärs, som stog ä vänta ifall dä skulle kämnän, komma prämmende, men kem dä ingen fick fälke äta äpp

mätstäl_{en}
knäsel
i fäma; svog

skarp
skaf brö
(mycket höp)
lät_{er}

8
det, innan då varit alldeles förstört. Men det sattes aldrig fram, som något som ej fick röras, utan "kära man visste nog bäst själv, var hon ställt innan det." "Hammar Ville", Johansson, far till min sagesman H. Johansen, var född 1829, tjente, helt ung, i Vallrum, hos Vallrums-Lisa, och "der fanns då nog äta", "bara då käm fram", "men då va innan ställt, nära nog jämt, "då va andra som skulle hä't, (hä't det) mente Ville.

Men detta, att jini' innan, ställa innan, var ej allmän regel, ty vanligen "inna (man ville) att) man fälke lite äta, fast då kunde ju vara bättre, dä sämre", som en gammal gummor sade mig en gång. Den regeln har gått i alla värsliga tider att "va då ett bra matsälle, Hamma tjänstfälke kvar, men fick dem inte nä äta, så flytta dem" sade Johansson i Ramsta, när jag den 10 maj i år, 1935, besökte honom, "och i Ransta stan: na dem, som du vet", tillade han, med lite stolthet.

10/ Lävel, sävla mä gusslän, hette det. Lävel, var sill ä smör, kött, fläsk gädda, korv m. m. och framför allt den s. k. hackmaten som man fick ve slaggt att göra kärv av. Blev det lite hackmat över som inte gick åt vid korvtillverkningen, ty det kanske fattas finn, korv finn, utan då käim på berde, som ockbit gått äta, man fick smaka grisen, genast.

"äna man
'fökka lite' äta

"Käkmät

"sövel

~~st~~
"söta me
güstana
'slakt
'fenn

Men då va sävel, som man skulle mätta mä (ta lite av) te potatisen,
annars va man för sävel drogg, (jodra mycket) ä vart för droggfödd.

'mätta mä
'sövel drogg
'drigg född

Sävel va dyrest (dyrast), därför skulle man hushälla mä det. Man talte om att
ta in sävel ur bon och mente att man skulle taga in fläsk ell. kött, och när
man talte om vä man skulle ha för sorts sävel till potatisen, så var det frågan
om fläsk, ell. sill. Två sorters sävel skulle man heller inte äta på en gång.

d. v. s. sill ä potatis, med smörgis, ell. smörgis till fläsk ä potatis. Sävel ask,
kallade man den lilla spänask, som man hade med i massäcken, och förvara
fläsk i. Och att lägga på smörgisen av den hemgjorda ost, gick absolut inte
an, det var för mycket på en gång, man kunde bli fattig för mindre än det.

'sövel ask
'spän ask

Sävel sam sade man att den personen var, som hushälla, så det räckte länge.

'sövel sam

Sävla, ut ä skapa sävel te huse, man kunde ut ä jaga, ä få sej en stek
te lägga i grytan, men man kunde också slakta grisen ell. ett nöf, ung:
nöf (kviga ell. bjurkenart) ell. en ko. Men det kunde också sägas, att sävla,

'sövla, v.
ob: ock.
'sövel öf

(hushälla) så blir då drogg" / "jä (jag) strö under ät mina korar, "sade en bon-
ndgumma, när hennes granngumma beklagade sig att det gick ät så mycket
ett gröt var kväll för henne. Med strö under, mente hon att ge dem lite s.k. buk:
fylla före gröten på kvällen, till ex. uppvärmd potatis, och mindre gröt gick ät.

'buk fylla

12) Massäck, sade man, massäcke för hela veckan, ell. frukostmassäck, som ¹ massäck
 var blott för ett mål. Kvornmassäck, om någon skulle te kvorn, ell. formas-
säck på forvägen. Om kararna skulle ut på forväg skulle massäcken fram ¹ förväg
 och läggas i för en hel vecka, skulle nän te kvorn ä mala så skulle han ha må
massäck för minst 2 mål, Ty Humla närmaste större kvorn var belägen
 efter Svartim i Harakers socken, och Stötsta gärd egare till den, och skulle man
 dit, gick hela dän åt. Skulle man till Stän, Sala ell. Vesterås, så fordrades det ¹ välkötta (?)
 också massäck, och när fälke vä på ängen, ä skog, så vä dä för kära mor ¹ valjon
 te äka ut må massäck. Likaså skulle valljone, ha en bit, må sej på valljorde. ¹ väljåka
 Nu, så har ja (jag) rusta ut er, "kunde kära mor säga, när massäcken var i ord- ¹ rusta ut er
 ning. ¹³ Ja, som frügelistan anför ett uttryck från Västmanland om en hacksker-
betta, och ett stycke haverbrö, till massäck ve milan, så enkelt kunde det
 nog bli på 1820-30: Talet för mer än en fatti stäckare. Gamla omien Svanberg
 på Ransta äsen gick ä kola uppe på Karolska hagen, och "tog fält må lite i
massäcken, äv dä som fundes (juns) lite skarnt brö (hårt ä skarpt) ä en ost. ¹ fundes (från
bit ell. anna sivöl", sade hans son C. Svanberg, ät undert. Lite hört rågbrö
var "rikti" kalas mat, ätt få må i en massäck, för i tin", säger alla rima gam-
la sagesmän, fick man sen lite kallt fläsk ä ungs pannkaka, fick man tacka gud.

ULMA 8548. Axel Larsson. 1935

VSTM. KUMILA

Frd. M 82

Gammalt folk talte om i min ungdom att "då va då mästa törskaffes" "törskaffes" (törskaffning) som man fik nä i massäcken "aldrig" nä lägg mat, en 3-4 bröbullar (skarrot brö) iskrsmör, en blandning av fört iser ä råmjöl, eller kornmjölsvälling, och som fört nämts den tjocka, stadiga ungspann kekkan som var gräddad i bakugnen av vatten, kornmjöl och ärtmjöl, och lite mjöl islage i vatten, om man hade tillräckligt av mjöl. Men det har också berätt: islage att mig, att det fanns smälbänder, som inte hade nä till lägg i massäcken, och för den skull inte kunde till fära.¹⁴ Man hade stora fördspann, massäcks: ta föra spann, som Dalqubborna gjorde ä silde, spänadsarbeten, med helbackad sarg: "fäspann" och keupit länk, varav de största var en alu länga, och lite till, halvromda: "hjäput" till formen, och säve, hade man i smä askar, också spänads arbete, av vilka: "askar" en saot det förr fanns en mängd i varje lundgård i Kumla, minst 2-3 fördspann, av olika storlek, samt smä askar till förvaring av smör, fläsk och annan ömbiligare massäcks mat. Tjan-Lars i Ransta by, "jorde dän valbomässbrasa, på sänt der gammast, för fjer äs sen", berättades det för mig 1934 på hösten. På herregårderna hade de ju endel törpare, som jekk dagverke i herregårn, ä jekk på massäck, d. v. s. hade maträck med, för ett "väska" mät. De hade sina massäck väskor, törparmorän på ryggen, vilken väska

ULMA 8548. Axel Larsson. 1935
 VSTM. KUMLA
 Fagl. M 82

oftas var sydd av ett grävling sim, med börrem av kalo sim. Ock hela in-
 nehållet i en färparmassäck, var en halv bulle skarvt brö, (hiert bröd) en bit kall
ärtmjölspannkaka, ock lite bärmas i en liten ask, samt möjligen lite istormir.
 Sam matkniv fick den gamla fällkniven tjenstgöra. På forväg med-förde man
 ibland en oval drikskugga med hemberggott, maltstarkt driken i, ock var bonn kus:
bonn med pora på Stockholm, Fog hann gerna med lite brännvin i en liten
trikugga, ty vid köp skulle han ju lynda på tjöpskäl, ä allti "köpte man hem
 nige". När min hemsockens förkarar, förbänder, pora i bärs, toga de sält:
an driicka med sig, ty det fans ju driicka i var stuga efter den vägen, ända äpp
te Talun, ock alla viltje (ville ju) sälja. Men mä pora te Stockholm, toga de
 helst drottja, med sig. ¹⁵⁾ Munskit, sade man att man tog med på vägen.
 En jiva, kallade man en matbit, given direkt i hand, om en tiggare kom in i
bejårde. En smakbit sade man om lite som man gav barren i handen, till ex.
smakkaka, om man baka, silsuppen, lite mysilud njölke given ät barrunge, strax
 mer kom in från lagårn (föjse) förvinnidas riop ell. mellammäl, sade man
 om man tog en bit på stående fat. Vägkäst ell. fätmäl (färdmäl) kallade
 man lite mat, till ex. en istormörgis, ock en bit hemjord ost, ell. en bit keru, fär:
kött, ell. liknande, som man tog med i tjörkväg, te, stam ell. te kuorn o. s. v.

"fällkniv
 "kågo
 "mältstätt
 "stark
 "stätt
 "göpskän
 "förkarar
 "männbit
 "jiva, f.
 "bejårde
 "smakbit
 "silsuppen
 "fätmäl
 (vart. ästa värl
 böc annan)

ULMA 8548. Axel Larsson. 1935
 VSTM. KUMILA
 Fngl. M 82

18) "Läsa te bors", sade man, var gammal sed, som man förr, höll vanligt stoff te bors på i Kumla. Och på en del små gårdar, och borgstugor, der man var, så gott som eget folk, d. v. s. inga tjänare, läste far borsbön ur gamla salm: borsbön boken högt, te' varje mil. Och skrödd. Eriksson, har ett minne av, att hans far, före frukost gjorde märränbön, "föll på knä ve' sin stol, i bön".

19) I fattigfalkes hem, hände det nog, om vintern, förr, att man bänka sej te' ve' bänka sej te' ve' spisen och it gröt om kvattlarna, hellre än att flytta sig till bordet, framme frama ve' förstre'. På vinterkvällarna satt man ve' spisen, nära elken, och man satt så bra, der man satt, medan man "sleva i sej lite gröt". Och de gamla fondels- sleva i sej falke sutto då med i en halvcirkel, som de alla sutto, och inhysingar ell. s. k. inhysingar rabtjen, som vid andra mil, oftast satt i spisen, sutto ju även med i sängen. rätjän aftnvarn, ett millanmil, på sommaren, mellan kl. "25-5, äro vantigen ute, så vitt vädre' tillät, och då satt bå karar å kvinfolk med huvudbonader på. Men så fort man kom in "te bors", så var det som en skriven lag, att man tog å sej mössan, vilket om sommaren sommaren, skedde ute i far- stes, men om vintern så fort man kom innanför dörren, der man lå äv kronstog sej mössan, på vällan, ell. hände det att man kängde äpp mössorna på än: bröspett dan av kronstängen i takt, ell. på ändan av ett bröspett.

ULMA 8548. Axel Larsson. 1935

VSTM. KUMLA

Fogl. M 82

20/ När man "vänka sej de ve' bole", så hade var och en sin bestämda plats, som till ex. ämnar i år, 1935, i Hedlund i Bäckerby i Kumula, Hedlund sjölo längst upp vid stora bordet, till vänster, från dörren räknat, och fällbordet, fällbole har alltid sin givna plats ve' gavel fönstre. Till höger om bordet, närmest fönstret, mitt emot fadern, uttr äldsta son, och bredvid fadern en yngre son, och derintill, efter bordets långsida en yngre son, och intill äldsta sonen, har en dräng, sin plats, och utmed denne, alltså närmest dörren efter den långsidan av bordet placeras en som för tillfället arbetar i gården, ell. kom på besök. Kommer nu till ex. undert. på tillfälligt besök, och middag tillstundar, så heter det: "Slä dej ner ve' bors-hörne", och efter nedre bordsändan, kortsidan närmest dörren har pigan & lilla drängen, ell. till ex. på sommaren, valpräjken sina platser. Nu kan ju husbonns plats ibland vara till höger om bordet, från dörren räknat, och då har farfar ell. morfar, i saknad av eget karkäll, sin plats mitt emot bonn. Bodde de gamla å unga ihop, som oftast var fallet i gammelsin dar, satto de gamla efter bordets kortsida, borsändan närmest dörren. Om ungmor i giron hade en liten barnunge, som skulle ha lite i sej, hade hon sin givna plats boreve gubben, d. v. s. sin man,

¹ fällbole

¹ borsändan

¹ äng mör

men de andra småungarna, ett par tjyftare, ell. hymplar, som var i ålder 6-10 år, fick stå må ve borde, men tungst ner, der dän skulle stå å växas, var det större barn, om 11-12 år, så fick dän sitka må ve bole, men stog alla ungar ve borde under sträng uppsikt av far, ell. mor. De mindre ungarna fick en stol, å en pall för sej själva att sitka ve å äta, ty det fanns, nästan i var gård s. k. matstolar med dubbel sits, och ett enkelt ryggstöl, som var att falla om så att ryggstödet blev ett ben, som blev stöd åt den över-liggande sitshalvan, och på så vis blev stolen ett lite lägt bord. Men i min ungdom, när man mera än nu, åt vattgröt de var eviga kväll, skulle ju alltid ungarna sitka baki spisen må en gammal koppar-ell. messingsbrunke mellan sej, å skrapa stora grötgryfan. Det hände oftast att undert., på 1880 talet, märkte springa ett årnde, k nära av utgårdarna, Rotbo ell. Bäckely, sent en kväll när det var gröttdags. I Rotbo kunde gamla gumman sitka i spisen, å skrapa gryfan, men i Bäckely var det de st. pojkar i ålder 9-11 år, som i tur å ordning, var in kväll, skulle sitka "baki spisen", d. v. s. en lit från elln elden, som var fram i spisen närmst när man kom in. Men det hände oftast att hela familjen satat kring elln i öppna spisen och arbetat, kararna med lite stöjd, och kvinfälken med

hympl
hymplar

pall
matstol
ryggstöl

ULMA 8548. Axel Larsson. 1935
 VSTM. KUMLA
 Frgl. M 82

9/

ULMA 8548. Axel Larsson. 1935 Landsmålsarkivet Uppsala. 8548
VSTM. KUMLA
Frgl. M 82
A. Larsson 1935. KUMLA
VML.

kardar, ell. sticksformspan, ock sattu karar på samma plats, utan att göra
sej besvär med att glocka fram på bordet.²¹ Segång, är ett mycket gammalt
uttryck sedan den tid, när man "inte hadde mer än två käppor sam-
me på bordet", när man åt kvällsgröten, vattgröt, ock det var ett stort fat
må gröt, ock en stor käpparbunke full må mjölk. Då börja husbonn
tog en mjölkttär i fen ock sörpla i sej, så en se gröt, som gick samma väg i
numr ock så mjölk igen, ock alla de andra följde med, i tur å ordning, från
mjölkbunke te grötfat, ock tillbaka igen. Om en stanna med sin se för
att, till ex. småta sej, kom ju han tvärt ut segången, d. v. s. tur å ordning,
ett tag. Det var ju stora hushåll på den tiden överallt, far å mor, bror, syster
å morbror, o. s. v. ock de flesta på må' ve' borde åtminstone när kvällen kom.
Man åt ut messingskålar, små stenfat (lekiöl) käpparbunkar o. s. v. när man
ät annan se mat, som till ex. näm välling, ell. s. k. bettspan. Skändl. Eric:
som talte om, att det var snart diskat på kvällen, när det, i gårdarna, bara var
mjölkbunken ock grötfatet, ock var å en jord rent sin bräse å satte äppel
i Sehillarna på insidan skäpdörren, ock var å en sin se med bemärke
inskuret i se skäfte. Ock äfter gammalt (gammalt), före 1850, var det nästan
allmän sed att var å en höll lite reda på sin ätköpp, diska å stälde numan

" segång

" sörpla, v.

" småta, v.

" stenfat

" se mat

" Sehillarna

" bemärke

" ätköpp

17
äfter sej, i skåpi. Men det första man slutat äta, d. v. s. det första man sen
företog sej var att äta Gud för mat, innan man reste sej från bordet.

Oftast när gamla mor ell. nin är ungarna skrapat ur grötgrytan en kvätt, slog
man en vattskvätt i den, och stälde över ellin, så vart vatten lite lugnare innan

man te fälke sluta äte, och sen dalta (diska) var ä en av sin käpp i grytan dalta av
hiska äfter mä en frasa och lå in käpparna i skåpe. Men skulle kvinn =

fälken diska, till ex. middasdisken, så stälde man sin käpp i spisen, ell. lån
(lade honom) ävi i stora grytan, som var diskgryta. Fälteknivar knivar ä gaff

llar användes i regel aldrig i vardagslag, i varken forpstugor, stakåjor, ell. på
en mindre bondgård, före 1850. Ty mycket tidigt hade man ju de gamla fältekniv

arna och som gaffel använde man ju femteknigaffeln (en hand). Vid ett besök ute
vid Udals kvarn i Kumla, i början av mars i år 1935, fick jag av nijöbr.

Uesström, en fint arbetad fältekniv av den typ som man kalla gästbuds ell.
kalaskniv, som man förr tog med sig till kalasen då man ju skulle medföra

egen kniv. Den var i alla fall hiltad vid kovangjorden, och så gammal att den
förmödas vara från 1700 talet. Då hade man ju sina små sk. slidknivar, som

man förr alltid bar på sej. Matknivarna, de första som kom i bruk liknar en
slidkniv men är lite tunnare blad, och de första gafflarna voro gjorda med 2 klor.

ULMVA 8548. Axel Larsson. 1935
VSTM. KUMLA
Frgl. M 82

Landsmålsarkivet Uppsala. 8548
A. Larsson 1935. KUMLA
VML.

'dalta av
'ävi
'slidknivar

Så kniv & gaffel användes inte i vardagslag mera allmänt förr än in på 1870-talet. "vådaslag"
 Likaså tallrik, var något som man tog fram förr till härdas (helg) ell. vid
 ett kalas, och det var temntallrikar och brätallrikar, av vilka det i min ungdom
 var ganska gott om, framförallt i en mera välbärgad bondgård. När pörlstine "pörlstina"
 börja bli mer allmänt fram på 1860-talet, så dog man sänder brätallrikarna "mändas"
 för annars vändes (ville inte) inte, ett snällt (förigtigt) bondfolk, köpa pörlstins: "snöt"
tallrikar, sade tjänstfolket. Men temntallrikar, & temnfat, lides åt sidan, och
 kom ur bruk. Men före 1850 var det riktigt storslag när man till en helg
 satte fram temntallrikar, ell. pinnar varoade brätallrikar av björk, på bordet.
 "Man åt mycket förtjött förr", säga mina gamla sägsmän, "rökt förbögg som "förbögg"
 man lå fram på såvel brödan, på borde, & var & en fick karva, & sjösa av, åt
 sej, så gott han kunde". Men det salta tjätte, som man fick till söndagsmiddä,
 sker mer vanligen sänder, i bitar, i gogpan, och delte till åt var och en på sin
 tallrik ell. i sin käpp, en sed som föresten höll i sig länge i min hemsäcken.
 Inte hade man plats för ett fat med kött på bordet, åt allt fäsk att sitta & glöta "glöta, v."
 i, och det sig för öfverflödit ut att ställa fram hela tjöttfat på bordet. Så var
 även fallet med fisk, om man åt fisk & potatis, så delte man ut fiskbitar. "nät"
 Man skulle ta i såvel nätt (lite) må fingerarna, & inte gräma i såvelbiten "gräma, v."

Landmålsarkivet Uppsala, 8548
 A. Larsson 1935, KUMLA
 VML
 ULMA 8548, Axel Larsson, 1935
 VSTM, KUMLA
 Frgl. M 82

må hela hand, utan bara lite fint må nypan, d. v. s. mellan tummen, och pekfinger. "nypan"

22 / "Nu har vi bulla äppel riktigt," sade man, om det var gott om mat framsett,

ell. "då va som te då värsta kalas." Ock i min hemsocken värdera man en kalás

gårds anseende ifråga om burgenhet, efter bordets utseende när folket satt

å ät, "der va då inke fattigt," hette det, eller, "dånn hadde inke ett sävelgusslin

på borde." "Då va så rent som om åskan hä slaje ner," om det var så lite att

ta der, att allt gick åt i måle. Man gjorde vackert väder, om man åt rent i måta

sa borde varit klart (fritt från mat). Man skulle äta rätt av, hette det, d. v. s. inke krat

vittra å leta ut bästa bitarna av varken sävel ell. annå gusslin, inke pläcka ret av

om i potatisfate, å leta ut det bästa. Ock när man skar åt sej av sillin, så fick

man inke välja ut bästa biten utan huvbiten (närmast sillens huvad) var lika

nycke matnyttig som snittbiten, då va inke så te fövla, må gusslone. Å inke

fick man gräfsa å äta i fullt humör, "bår" sej" åt, som man inke skulle hä gräfsa, v.

fått nå äta, på fjorton dar. Inke fick man heller bröga en hel kaka brö

så länge det fanns mindre bitar på brökorjen, ock inke lägga tebaks brö på

körjen avut, avigt, d. v. s. med naggsålen neråt. Ock framförallt fick man ej såvut

hä för sej, mera än va man åt äppel, utan "körjen skulle vara ren," när man

reste sej, å gick från bordet. Ock att äta smör, om det så var bara istorsmöret,

ULMA 8548. Axel Larsson 1935
VSTM. KUMILA
Frgl. M 82

Landsmålsarkivet Uppsala. 8548
A. Larsson 1935. KUMILA
VML.

ULMA 8548. Axel Larsson. 1935
VSTM. KUMILA
Frågl. M 82

till anna sävel, som till ex. säll, ansågs som något stänkt bart, man "hadde inte
häv (mätta) i händer". Så skulle man "läsa maten fyfta mun", "ät å tig" helte. (Krov i händer
det ännu in på 1890-talet, i en del gårdar, deribland Erickeberg i Stunda s:n,
der bonn, husbonden, vatt sä pratsam annas, inte öppna mun, å så ett
ord, för än han gått från borde'. Rapa man efter maten, "prisa man
matnar, ock var stoppmätt, istoppad äpp i hals håle som en gammal gum-
ma sade. "Var man sväng, d. v. s. hungrig så blev det "bara väder" helte det.
"Den mätta rapa, man fick äta sej riktigt mätt, der i gårn.

"Krov i händer
"rapa, v.
"mätör
håls höre
"svog

26/ Man "vila midda", men endast en liten stund, så mycke' att man döva mat-
en, d. v. s. fick den att likesom sätta sig, ock stanna, innan man börje igen.
"Lönde man i åkeren", skulle dragarna vila, å äta en timme, men folket hade
ju att göra urman en del, hemma på middan, "så för", gästod gammalt folk
i sin ungdom, "fick man välja sista tuggan i farstuan", så bråttom var
det att komma ut. De gamla bönderna, "hadde så mycke te sylla på, för å få ut
fälke, då kunde bli rängu, å hö vä inte äppsatt, "då rajs ut att bli bara
avväder till mörros" (morgendagen), "dåm fick fäll (väl) på igen sejda", o. s. v.
Man talte om en gammal bonde, som tog av sig skorna s. k. lågskor, ock lå sej
ett bag på ve lärn (en lär med ved) tog en lågsko i handen, men när han

"vila" mīda
"döva" mātē
tūgan
"sylla", v.
"rängen
te" mōros

i möröst = i dag på morgonen

Landsm.Upps.8548
A.Larsson.1935.KUMLA
VML.

ULMA 8548. Axel Larsson. 1935
VSTM. KUMLA
Frgl. M 82

0 1915

slumra till, Tappa han skon, som dunsa till i golvect, så gubben vakna
ock konstantera att nu var "då bara te börja". Gick man vakt, ock alla
konen "lå sej ä idissla", så lå man sej intill den ko, som var "väst att
klä i kring, d. v. s. mest orolig, ock när hon reste sej, så vakna man nog
eller också bant man en träss, ett snöre, om rumpan på kon, ock så
en ägla i trässen, som banden trädde in lite i, ock man kände när det
streta ä drog, då reste kon sej ä gick. ²⁷ "Här är ni då matfriska, gu-
vare-läv", kunde man säga, vid inträde i en stuga, när husfolket satt te bords.

Skände det, att man kom snart igen, till samma ställe under samma situation,
kunde man säga, lite skämtsamt: "Här gör ni int' annä än äter, så va då härom-
dän mä". Man kunde ju också be om ursäkt att man "käm mitti maken",
d. v. s. mitt under måltid, "ja, sättet mej ä väntar", för ätran skulle man
under alla förhållanden unna fälk, hetke det. Var den inträdande längre bort
ifrån, d. v. s. en halv mil, ell. liknande, ock lokant i gården, så tillfrågades
han, om han gått hemifrån före ätdags, ock var detta fallet inlyjods han att slå
sej ner vid ett hörn av bordet, ock hålla till goda med det tillha, man hade att
bjuda på. Kom någon på besök ett smalt ärende under julen skulle han
fägnas med något, aldrig så lite, bara han smaka på något, från bordet,

"slä_mra

"dunsa te

"idissla

bant

träs

ägla

matfrisk

ättron

ättdags

smalt ärende

fägnas

l. hýka
} dom hængds sag hýka over en jaggök
sat på huk

Landsm.Upps.8548
A.Larsson.1935.KUMLA
VML.

ULMA 8548. Axel Larsson. 1935
VSTM. KUMLA
Frgl. M 82

12
Ty gick han utan att förtära nå, ell. bita i en bit, jock han ut mä fulen.
Skamgäst ansåg den sig vara, som kom till ett ställe och vart fängna
d. v. s. bjuden på mat ä dricka, gång efter annan, utan att kunna fängna
igen, (bjuda igen). En del gamla hade för sed att, om man kom till ett ställe
när folket satt ä ät, gick man, om det var på sommaren, ut, ä satte sej på
farstakvisten, ell. farstabilen, som en del sade, ty man ville ej "stå ä väka
i folk bitarna", se efter hur mycket de äto. var detta på vintern, så stanna
man vänt inne, men undvek att sitta ä glo (stirra) på bordet, för "dä sig
så bont (huggrigt) ut, som om man inte skulle sitt (sett) äta på fjorton dar."
Blev man bjuden att slå sej ner, ä hålla till gods med "det lilla som fans", så visst
höll man vänt till gods, men det var visst inte meningen o. s. v., vilket allt
sades i äkt ä mening, att visa sig så nöbjuden som möjligt. Det var ju något
som följde med sen mycket gammalt i min hemsöcken att man ej visa sig vara
utan äta hemma, om det också var allmänt bekant att en person hade det knall,
ell. vä i bröskorven, Arsmäskroken, i pillman mellan gamla, ä nga grödan.
"bröskorv" da vat knall na fräska

"skamgäst
(ej vanlig)"

"gho, v.
"komt

"kom - hungrig

"nöbjuden

"knallt

= fattigt, vänt

Gustavsberg 8, 20 juni 1935

Axel Larsson.